

KRATKA POTOPISNA BESEDILA PREŽIHOVEGA VORANCA

Kratka potopisna besedila v zbirkah *Od Kotelj do Belih vod* (1945) ter *Borba na tujih tleh* (1946) z vidika indikatorjev potopisne literature kažejo na to, da je v obeh zbirkah prisotna dokumentarna naravnost tekstov s subjektivno prisotnostjo avtorja, ki služi informiranju, v ospredju so reference na socialno in politično življenje, reprezentacija časa in prostora. Teksti obeh zbirk vsebujejo poleg teh značilnosti potopisa še različne narativne postopke in retorično podana realna dejstva, kar jim daje strukturni značaj literarnega potopisa, zaradi prevladujočih estetskih znakov ter besedilnih fiksijskih signalov pa se nekatera besedila približujejo pripovedni prozi.

Ključne besede: potopis, reportaža, literarni potopis, Lovro Kuhar - Prežihov Voranc

Teoretična izhodišča

Potopis se pojavlja v različnih hibridnih oblikah kot polliterarna raznolika zvrst, tudi kot strukturni element znotraj drugih literarnih vrst oziroma zvrsti – epa, romana, kratke proze ali kakšne druge oblike. Potopis je blizu znanstvenemu, esejističnemu, reportažnemu ali dokumentarnemu pisanju (npr. kot razprava, esej, reportaža, dokumentarna spominska pripoved). Od potopisa v današnjem smislu pa je treba razmejiti potopisno motiviko in tematiko, ki se pojavljata že v antiki z opisi potovanj v prvih ohranjenih epih ali z začetki pustolovsko-ljubezenskih pripovedi, iz česar se je kasneje razvil avanturistični oziroma pustolovski roman, kamor sodi v 19. in 20. stoletju med drugimi oblikami tudi potopisni roman.¹ Potopis je zanimiv z literarnega, sociološkega in kulturnozgodovinskega

¹ Sredi 16. stoletja se pojavi potepuški roman, z Defoejevim *Robinzonom* iz leta 1719 pa začetek tako

vidika, saj prinaša različne informacije, hkrati pa se v njem pogosto pojavljajo humoristični in satirični elementi. Pripovedovalec ali zapisovalec je prvoosebni, naracija je spominsko obarvana, kar kaže na subjektivni vidik doživljanja in zapisovanja popotne snovi, ki je vezana na neko objektivno pot v prostoru in času. V posameznih potopisih so razmerja med subjektivnim notranjim doživljanjem potovanja in objektivnimi informacijami s poti poljubno raznolika, kar pomeni, da lahko večji delež subjektivnosti približuje potopis avtobiografiji in spominski literaturi.²

Na slovenskem etničnem ozemlju so bila že v preteklosti prisotna potopisna pričevanja, v srednjem veku so bila povezana zlasti z religioznim namenom, na primer s križarskimi pohodi, romanji, misijonarskimi potovanji, vizitacijami. K predhodnikom potopisne literature tako sodijo srednjeveški popotni priročniki z naštevalnimi seznami krajev na romarskih poteh do svetih krajev (Jeruzalema, Betlehema, Nazareta, gore Sinaj ipd.), ki so zajemali podatke o razdaljah, cenah prevozov, bolj ali manj natančne opise prebivalcev, pokrajin, rastlinstva in živalstva. Na Slovenskem so se v celoti ali fragmentarno ohranili taki rokopisni vodiči od 13. stoletja do prve polovice 15. stoletja v različnih samostanskih knjižnicah.³ Pojav potopisa v literarnozgodovinskem smislu na našem območju, čeprav še ne v slovenščini, sega v prvo polovico 16. stoletja z natisom popotnih zapisov v nemščini Benedikta Kuripečiča (*Itinerarium*, 1531), ki velja za najstarejši potopis po Balkanu v času otomanske vladavine, in Žige Herbersteina (*Rerum Moscoviticarum Comentarii*, 1549) z najpodrobnejšim in najobširnejšim opisom tedanje Rusije (Šmitek 1988: 381–382).⁴ V 17. in 18. stoletju se je močno povečal pomen izobrazbe in študijskih potovanj, tako so se v večjem številu pojavljali popotni priročniki in potopisni dnevniki, slednjega je zapisal tudi polihistor Janez Vajkard Valvazor. V drugi polovici 18. stoletja pa so potovanja poleg znanstvenih nagibov dobila še sentimentalno-romantično konotacijo kot romantično hrepenenje po nedosegljivem, beg pred stvarnostjo, nostalgično iskanje preteklosti in nepokvarjene narave, kar vse ni bilo več povezano s točno določenim ciljem potovanja (prav tam: 384). Ponotranjeni odnos do okolja in narave se je zavoljo povečane industrializacije odražal v novem tipu potopisa 19. stoletja na Slovenskem, v katerem se je izgubljal pomen kopičenja različnih

imenovanih robinzonad. V predromantiki in romantiki se oblikujejo novi tipi pustolovskih romanov, zlasti v 19. in 20. stoletju: na primer razbojniški, grozljivi, eksotični, potopisni, pomorski, divjehodni in zgodovinski roman (Kos 2009: 347). *Potopisni roman* je oblika romana, ki v svoji motiviki in tehniki uporablja sestavine potopisa, na primer Izidor Cankar: *S poti*, 1919; Jože Javoršek: *Okus sveta*, 1961 (prav tam: 320).

² *Potopisna avtobiografskost*, ki izhaja iz spominske avtobiografskosti, zaznamuje besedila, v katerih predstavlja pripovedni okvir popotništvo, potovanje, tudi v smislu tako imenovanega kvazipotopisa, na primer kratkoprozna zbirka Toneta Partljiča *Golaž, reka in mostovi*, 2003 (Bošnjak 2008: 47–48).

³ O tem piše Milko Kos, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana, 1931.

⁴ Oba avtorja sta bila v diplomatski službi avstrijskega dvora. Kuripečič je bil predstavnik meščanstva kot javni notar v Ljubljani, hkrati pa je bil spremljevalec, tolmač in kronist odposlanstva v Carigrad, ki sta ga vodila Jožef Lamberg in Nikolaj Jurišič. Herberstein je bil plemiškega rodu in vodja dveh odposlancev v Moskvo (Šmitek 1988: 382).

podatkov in se je v tem smislu vedno bolj literariziral,⁵ o čemer priča Stritarjeva misel iz *Popotnih pisem*, ki je polna subjektivnih občutkov prvoosebnega pripovedovalca in idiličnega opisa neokrnjene narave:

Vsako leto, ko se nagiblje gorko poletje, polasti se me hrepenenje, da bežim iz pustega, duhomornega mestnega hrupa v čisto, nepopačeno mirno naravo, da se tu kopljem v zdravi sapi, da se mi raduje oko vesele zelenjave po gorah in dolinah, da vidim preproste, nepokvarjene, vesele ljudi. (Stritar 1955: 385–386.)

V drugi polovici 19. stoletja se je potopis na Slovenskem zvrstno zelo razširil, na primer Frana Erjavca *Ena noč na Kumu* (1862), Antona Aškercera *Izlet v Carigrad* (1893) in *Dva izleta na Rusko* (1903), France Štifter pa je podal opis božje poti k Sv. Križu pri Belih vodah že leta 1864 (*Veda*, 1913) (Druškovič 1973: 628). Poleg pojavljanja literariziranih potopisnih besedil se pojavi literarno-potopisni esej Frana Levstika *Popotovanje iz Litije do Čateža* (*Slovenski glasnik*, 1858). V tistem času so bili priljubljeni in pogosti časopisni podlistki in reportaže,⁶ želja po kritičnosti, zabavnosti in aktualnosti pa je spodbudila nastajanje politično in humorno-satirično obarvanih potopisov – eden prvih je *Pot iz Ljubljane v Šiško* Frana Erjavca (*Slovenski glasnik*, 1859), v začetku 20. stoletja in naprej pa se je z razvojem popotništva po vsem svetu slovenski potopis tematsko, zvrstno in žanrsko še bolj razmahnil.

V prvi polovici 20. stoletja se je zanimanje za pisanje potopisov povečalo tudi zato, ker je ponujalo možnosti za opazovanje, interpretacijo, artikulacijo raznolikosti sveta, ras, ljudstev kot zgodovinske posledice razvoja zavojevalskega imperializma. Avtorji potopisov so v svojih delih analizirali in prikazovali tujce, posebne eksotične kraje, po katerih so potovali ali v njih živeli bodisi kot kolonialni gospodarji, romarji, raziskovalci, ambasadorji, partnerji tujcev, misijonarji bodisi kot potepuški vojaki, trgovci, pobegli sužnji, brezdelni študentje nižjega plemstva, pustolovci in umetniki. Zanimanje za njihovo raziskovanje je bilo povezano še s političnimi težnjami in z osvobajanjem izpod kolonializma, ki je povzročilo večje migracije ljudi. Tudi teoretično raziskovanje potopisne literature se je skozi čas spreminjalo; umeščali so jo v različne modelne raziskave, na primer v subliteraturo ali pripovedno zgodovino, v sodobnem času pa je našla mesto v povezavi z antropološkimi, etnološkimi, retorično-teoretičnimi, semiotičnimi, dekonstrukcijskimi in celo s psihoanalitičnimi raziskavami kakor tudi postkolonialnimi teorijami. Od formalistov naprej se je uporabljala metoda natančnega branja (*close reading*), zlasti veliko se je je posluževala ameriška nova kritika (*American New Critics*), v petdesetih in šestdesetih letih so bile pogoste retorične analize, z obsežnimi raziskavami Kennetha Burka, Émila Benvenista in Michaela Foucaulta pa se je posegalo po analizah diskurza, pri

⁵ Potopis se kot prava literarna zvrst pojavlja pri Franu Erjavcu, Janezu Mencingerju, Franu Levstiku, Prežihovem Vorancu, kot potopisni roman pa pri Jožetu Javoršku, Izidorju Cankarju in drugih (Kos 2009: 320).

⁶ Anton Janežič je kot urednik *Slovenskega glasnika* (SG) objavil nagradni razpis za najboljši potopisni ali narodopisni sestavek (*Novice*, 1857: 367–368, povzeto po: Šmitek 1988: 395).

čemer ni bil namen raziskovanje del posameznih kanoniziranih avtorjev, ampak kolektivna produkcija diskurza (Campbell 2007: 261–264). Literarnokritična obravnava potopisnega pisanja naj bi se povezovala z zgodovinsko in kulturno revizijo, saj način potopisnega pisanja izziva najrazličnejša temeljna vprašanja in formulacije, hkrati pa se v zadnjem času dotika vprašanj razumevanja določenih stereotipov, povezanih s kolonialnimi študijami. Bassnett in Pfister ugotavljata, da moramo biti pri analizi potopisne literature pozorni na določene indikatorje, kakor so: subjektivna prisotnost avtorja v tekstu, ki služi predvsem informiranju, narativni postopki, retorična narava realnih dejstev, identifikacija s prebranim, pri čemer gre za reference na socialno in politično življenje, reprezentacija časa, notranjekulturni »prevod«, funkcija metafor in drugih figur. Tekst, ki se generalno razume kot resnica, kot prikaz nespremenjenih dejstev realnosti, predstavlja pravo preizkušnjo za analitično delo, ki želi pojasniti in razložiti njeno temeljno fikcijskost oziroma uporabo fikcije v potopisnih besedilih. Večji del informacij in teorije o potopisnem pisanju ter njegovi povezavi s kolonialno in postkolonialno zgodovino ter geografijo, upoštevajoč avtorsko perspektivo, najdemo pri feministični teoriji in zgodovini. Veliko potopisnih tekstov zadnjih treh ali štirih desetletij so ponovno raziskali in revidirali z vrnitvijo v javni diskurz, zlasti v povezavi s problematičnim »kolonialnim diskurzom« (Amoia in Knapp 2006). V 20. stoletju se je slog pisanja v potopisih moderniziral in dokončno izoblikoval posebne značilnosti, kakor so: prvoosebni pripovedovalec, ki ima dominanten položaj, naraščanje uporabe dialoga, kar pa močno zabrisuje mejo med potopisno pripovedjo in fikcijo ter povzroča vedno večje podobnosti z literarnimi proznimi oblikami (npr. novelo, romanom). Prvoosebni pripovedovalec ustvarja konverzacijo, da z njeno pomočjo predstavi vloge drugih karakterjev v pripovedi, pri čemer se od bralca pričakuje, da bo verjel takšni konverzaciji; pojavljajo se še postopki dramatizacije, humorja, ironije idr. (Bassnett 2007: 235; Pfister 1999: 464–466).

Poskus umestitve izbranih Vorančevih zbirk *Od Kotelj do Belih vod* ter *Borbe na tujih tleh*

Vorančevi potopisni zbirki sta nastajali postopoma, najprej z objavljanjem posameznih reportažnih zapisov⁷ v časopisnih in revijalnih objavah (npr. v *Slovcu* in *Sodobnosti*), šele kasneje so ti prispevki izšli v dveh zbirkah: *Od Kotelj do Belih vod* (1945) ter *Borba na tujih tleh* (1946). Avtor sam je besedila obeh zbirk v pismih uredniku *Sodobnosti* Ferdu Kozaku imenoval »potopise«, »potopisne skice« in »potopisne prispevke« (pribesedilni fikcijski signali). Prvotno jim je namenjal le mesto podlistka ali feljtona v kakšnem družinskem listu, večino pa je zatem objavil prav v *Sodobnosti* (Druškovič 1973: 607).

⁷ Reportaža je poročanje o aktualnih dogodkih v besedi in sliki za različne medije; stvarno in učinkovito mora posredovati tisto, kar je reporter kot priča dogodkov neposredno doživel. Pri tem lahko uporablja literarna sredstva (npr. opis, dialog, dramatičnost) in postane literarna zvrst, pri čemer lahko vpliva na druge zvrsti (npr. roman, črtico) ali se spaja s potopisom (Kos 2009: 364).

Med 19. in 20. majem 1930 je Prežihov Voranc prešel tedaj jugoslovansko-avstrijsko mejo zaradi bega pred politično represijo. Odšel je po skrivnem kanalu, saj so oblasti z Obznano prisilile komuniste v politično ilegalno. S pobegom iz Jugoslavije ni izgubil zveze s svojimi političnimi somišljeniki v Sloveniji, povezal se je s koroškimi komunisti. Njegova prva reportaža (*Kadar (Če) Zila noj Drava nazaj potačo*) je kot podlistek izhajala prav tako leta 1930 (od 5. do 9. avgusta v nadaljevanjih v *Slovencu*), čeprav so njegova tovrstna besedila nastajala kar trideset let, med leti 1912 in 1942. Istega leta 1930 jeseni se je umaknil najprej v zamejsko Koroško, njegovo bivanje v tujini je trajalo do leta 1939 (Druškovič 1975: 192–193, 1973: 607–613). Obe zbirki potopisnih besedil je Voranc zasnoval med drugo svetovno vojno, o čemer je pisal v *Sprememnem pismu*, 22. avgusta 1942, k besedilom, ki jih je shranil v skrivališču, v katerem našteje posamezna besedila, ki naj bi bila objavljena bodisi v prvi zbirki (poimenovano jo je *Če Drava noj Zila ...*) bodisi v drugi, ki ji je namenil naslov *Križem sveta*. Poimenovanja zbirk, posameznih besedil, vrstni red in njihovo število se nekoliko razlikuje od končne realizacije. Urednika Ferda Kozaka je Voranc v tem pismu prosil, da naj se danemu seznamu ne dodajajo drugi spisi, da naj on oskrbi izdajo zbirk – in v primeru, če sam ne bi mogel pri izdajah sodelovati, denar izplača ženi in otrokoma (Kuhar 1962: 445).

Vorančevi potopisni zbirki se ločita med seboj predvsem po tematiki: v zbirki *Od Kotelj do Belih vod* so zbrani teksti, ki upovedujejo domači in zamejski prostor, zbirka *Borba na tujih tleh s podnaslovom Evropski potopisi* pa je tematsko vezana na tujino. V besedilih obeh zbirk je bolj ali manj opaziti pojav estetske funkcije oziroma estetskih znakov, tako je prisotna tudi fikcija, čeprav prihaja v sodobni postmoderni literarni teoriji do pojava razgraditve binarne dvojice fikcija : nefikcija zaradi naslednjih dejstev (Juvan 2002: 8–11): fikcijski svetovi niso popolnoma samostojni, marveč parazitsko izhajajo iz resničnega sveta, torej med fikcijo in nefikcijo na ravni žanrov ni ostrega reza, je le lestevica razmerij. Fikcija je torej integralni del realnega, kar pomeni, da je resničnost tako imenovani indeksalni pojem, v odvisnosti od subjektovega izkustvenega sveta, kar pomeni, da nobenega od opazovalnih izhodišč jaz-tukaj-zdaj ne moremo imeti za absolutni kriterij resničnosti. To pomeni, da fikcija in resničnost nista popolnoma ločeni področji, tudi ni resničnost prvotna, fikcija pa drugotna ali njena izpeljava/odraz:

Razlika ni v stvarih samih, ampak v njihovi rabi, funkciji. Vzpostavlja se prek govorne situacije, kot odločitev za stališče pri produkciji in sprejemanju znakovnih reprezentacij v kulturnem kontekstu (Ronen 1994, 1, 3, 10–20). V raznih kulturnih okoljih in zgodovinskih obdobjih se polja, ki imajo status realnega ali nerealnega, razmejujejo različno in spremenljivo. (Juvan 2002: 10.)

Da bo neko besedilo sprejeto kot fikcijsko, je v veliki meri odvisno od fikcijskih signalov. »Fikcijski signali so skupno ime za besedilne, pribesedilne, kontekstualne, jezikovne in estetske znake, ki opominjajo na fikcijskost besedila (Nünning 2004: 182)« (Čeh 2008: 27). Na fikcijskost besedila opozarja med drugim predvsem besedilo samo, in sicer z literarnimi besedilnimi signali

(medbesedilne figure, sklici na druga literarna besedila, namerna dvoumnost, večpomenskost, nereferenčnost oseb, kraja ter časa dogajanja). Pomembna je tudi gostota in specifičnost besedilnih fikcijskih signalov, saj prav ti »strukturirajo konstitucijo različnih referenc na resničnost«:

Glede na oboje se fikcijska besedila tudi po formalni plati ločijo od nefikcijskih, saj kar v največji meri vsebujejo specifične besedilne fikcijske signale, kot so: vzpostavljena razlika med avtorjem in pripovedovalcem, različni tipi pripovedovalcev, nereferenčne literarne osebe, sižejska zgradba, notranji monolog, polpremi govor, tok zavesti (Nünning 2004: 182). (Čeh 2008: 27.)

V nadaljevanju prispevka bosta obe Vorančevi zbirki kratkih potopisnih besedil analizirani predvsem z vidika indikatorjev potopisne literature, kakor so: subjektivna prisotnost avtorja v tekstu, ki služi informiranju, reference na socialno ter politično življenje, reprezentacija takratnega časa, različni narativni postopki in retorična narava realnih dejstev (Bassnett 2007: 235; Pfister 1999: 464–466), pri čemer predvsem usmerjenost na estetske znake in besedilne fikcijske signale v tekstih opominja na fikcijskost besedil.

Vorančeva zbirka *Od Kotelj do Belih vod*

Zbirka *Od Kotelj do Belih vod* iz leta 1945, v kateri so bila objavljena kratka potopisna besedila: *Če Zila noj Drava nazaj potačo*, *Od Mokronoga do Pijane gore*, *Nebeški sejem*, *Gosposvetsko polje*, *Ob versajskih plotovih*, *Od Meže do Poljane*, *Od Kotelj do Belih vod*, kaže, da ti Prežihovi teksti z izrazitim avtobiografskim diskurzom izvirajo iz zgodnjih avtorjevih doživetij z različnih poti, ki so tekle predvsem po slovenskem naselitvenem obrobju (Trst, Gorica, Celovec). Avtor je že jeseni 1911 bival v celovški grelnici med brezposelnimi, deklasiranimi potepuhi, kar je kasneje, po vrnitvi domov, opisal v *Zapiskih iz grelnice* (Kuhar 1962: 425–437, 554–556). Te je zatem deloma povezal v svoje kratko pripovedno besedilo *Gosposvetsko polje*, kar predstavlja besedilni fikcijski signal v smislu avtocitatnosti z izrazitimi avtobiografskimi in spominskimi prvini, ki so pretanjeno ubesedene v vloženi pripovedi o drugem avtorjevem obisku Celovca, ko naj bi se srečal s svojo ženo in z obema hčerkama na božično dopoldne leta 1932. V tem besedilu avtor med drugim razgrinja pobude, ki so ga napotile v svet, med katerimi je bila najizrazitejša želja po umiku iz utesnjenosti domačega kraja, kjer je vladalo trdo in skopo življenje. Že njegov stric Lenart Kuhar iz Kotelj je veljal za zagretega popotnika, saj je na prelomu stoletja obiskal Dunaj, Lurd in Jeruzalem (Druškovič 1973: 627). Socialna migracija je Voranca nesla najprej na zahod, kasneje pa je moral v tujino zaradi političnega prepričanja in delovanja, kar v nadaljevanju opisuje v zbirki *Borba na tujih tleh*.

Naslednji primer je *Če Zila noj Drava nazaj potačo ...*, ki je prvoosebno potopisno besedilo, prvotno reportažni zapis o Koroški in njenih krajih, vaseh, ki se pričinja z Vorančevim prepoznavnim medbesedilnim navezovanjem na folklorno tradicijo (kot besedilnim fikcijskim signalom) in njeno navezavo

na sodobnost – s pripovedko o potopljenih zvonovih v Vrbskem jezeru; če v letoviškem vrvežu natanko prisluhneš, slišiš njihovo skrivnostno zvonjenje in vzdihovanje pogreznjenega mesta:

./../ katero je v davnih časih zadela kazen, da ga je zalilo jezero – ako hočeš v tem napetem, z bencinom in parfumom nasičenem ozračju slišati te zvonove, moraš iti stran od jezera, v okolico, v hribe, proti Hodišam, v Logo ves, na Dholico ali pa na Dvor, na Kostanje, na Strmec do Domačal, na Lipo in Žoprače ... Tam se ti zdi, da slišiš te zvonove, včasih močnejše, včasih slabotnejše, komaj slišno, zamirajoče. (Kuhar 1973: 7.)

Besedilo zajema tudi zgodovinski diskurz domačega izročila (kar je sicer strukturni del potopisa), vezan na posamezne kraje Koroške in tam delujoče zgodovinsko in kulturno pomembne osebnosti, od kneza Boruta in njegovih županov, ki so postavili po koroški zemlji častilnice svojih bogov, Urbana Jarnika do Drabosnjaka ter njegovih pasijonskih iger: »Tu na teh skalah je poslušal Drabosnjak evangelij in sveto pismo ob nedeljah in ga presajal potem v svoje rajme in obnavljal ob pasijonu v Kostanjah« (prav tam: 18). Vpletene so humorna mesta in anekdote (npr. o učitelju Gabronu ali dekanu Fricu iz Dvora, pravi »slovenski grči«, ki je kljub germanizaciji pridigal v slovenščini), prisotni so dialogi, opisi, poosebitve, ki imajo lahko tudi ironično konotacijo, kakor v naslednjem odlomku:

Ravno zato, ker je ta [koroška] zemljica tako prepojena s krvjo različnih plemen, je silno požrešna. Stoletja je že lizala mozeg in suhe kosti slovenskih kmetov in kajzarjev iz sosednjih selišč ter se je enoličnosti končno preobjedla. Zaskominalo jo je po mastni, sočni spremembi izdatnejših zalogajev in boljšega okusa. (Kuhar 1973: 19.)

Poleg zgodovinskih referenc se v tekstu pojavljajo še reference na socialno in politično dogajanje, zlasti v povezavi s kolektivno memorijo in jezikovnimi vprašanji, pri čemer je še posebej izpostavljena problematika javne rabe slovenščine na Koroškem – pri pridigah v cerkvi, v vsakdanji komunikaciji, v igri med otroki, pri pozdravih, pogovorih v gostilni in med domačini, v šoli in na krajevnih napisih.

Zadnji primer iz zbirke *Od Kotelj do Belih vod* je kratko pripovedno besedilo *Od Mokronoga do Pijane gore*, ki izhaja iz zelo opaznega avtobiografskega diskurza, v katerem prevladuje kronotop potovanja: poleti leta 1940 se je Voranc umaknil na Dolenjsko, kjer so ga presunile zelo slabe socialne razmere, kar je v pismih dvakrat omenil Ferdu Kozaku: »Živim na deželi sredi vinogradov in strašne revščine« (19. junij 1940); »Hodim po krajih, ki so silno zanimivi in nepopisno revni« (13. avgusta 1940) (Druškovič 1973: 633). Plod takšnega subjektivnega doživljanja je potopisno besedilo prvoosebnega avtorskega pripovedovalca *Od Mokronoga do Pijane gore*, ki s pomočjo številnih raznolikih stilnih sredstev, retoričnih in narativnih postopkov (torej gre za prevladujočo estetsko funkcijo)

očrta avtentičen dolenski prostor s topografijo in socialnimi značilnostmi tistega časa. Pri tem so najizrazitejši odlomki, ki na humoren in ironičen način izražajo misli o Dolenjski ter njenih prebivalcih, kot na primer: »Skratka: na Dolenjskem prebiva dobro, skromno ljudstvo, ki nima nobenih posebnih želj, ki je zadovoljno samo s seboj in da ga obseva sonce na tem prelepem kosu naše zemlje« (Kuhar 1973: 26). »Po plebiscitu je [živinozdravnik Močivnik] dobil službo v Mokronogu, kjer se je prav v kratkem utopil v dolenskem cvičku« (prav tam: 31). Pojavljajo se posebitve: »Zidanice, posejane po daljnih goricah, ti s prešerno mirnostjo mežikajo nasproti« (prav tam); ali: »Vmes je iz molitve vriskala pesem svatov, pesem trgateg, vzdihovalo je hrepenenje ljubezni ob oknih nizkih bajt in od skritih plotov. /.../ Pela je dolenska revna zemlja iz dna svojega srcá« (prav tam: 34).

Pripoved vključuje številne slikovite opise pokrajine, krajev, ljudi in običajev, mestoma so opisi ljudi in njihovi dialogi prave karakterizacije posebnih značajev, ki jih največkrat oblikuje nepopisna revščina, kakor se pojavlja v eni izmed vloženih pripovedi domačinov, in sicer žene – morilke svojega moža, ki dejanja nikakor ni obžalovala, čeprav je umor priznala in odsedela zasluženno zaporno kazen. To daljšo vloženo pripoved avtor poimenuje »roman na Brezovcu« (prav tam: 43), kar lahko umestimo k besedilnim znakom, ki potekajo iz lastnosti literarnega diskurza. V vloženi pripovedi je vzpostavljena tudi razlika med avtorjem in pripovedovalcem, kar je prav tako besedilni fiktivski signal; ob tem se pojavljajo še avtorski metaliterarni komentarji, največkrat ironični, kakor na primer ob liku nasilnega moža na Brezovcu, kasneje umorjenega:

Gotovo bi se našlo mnogo navdušencev za kmečke idile, ki bi sodili, da gleda mož lepoto narave, da občuduje lepe gozdove. Jaz pa le mislim, da strmi mož predse poln topega sovraštva do gozdov, do Brezovca, do svojega [siromašnega] življenja. (Kuhar 1973: 41.)

Zlasti v opisih družinskih tragedij in fiktivnih dialogih med akterji še drugih vloženih pripovedi različnih pripovedovalcev je velika mera dramatičnosti, v opisih slikovitosti čudovite dolenske narave pa se pojavlja liričnost. Snovno-tematska in idejna izhodišča tega daljšega potopisnega besedila o Dolenjski so ljudsko slovstvo, ki predstavlja medbesedilno navezovanje na folklorno tradicijo (npr. pripovedka oziroma »legenda«, kakor jo imenuje avtor, o gradovih na Lakencih), cerkveni ali polcerkveni običaji, povezani z ljudskim verovanjem, na primer vsakoletni Marijin ples na Žalostni gori, poln zamaknenosti in hrepenenja po boljšem življenju, ki se povezuje s socialnimi vprašanji težkega, siromašnega bivanja tamkajšnjih kmečkih ljudi, kar je podano z estetskih prvin polnim opisom:

Iz tega svetega okvira, posvečenega Mariji, priprošnjici vsega lepega, dobrega in skoraj nedosegljivega, je bučala pesem, množica se je predala svojim čustvom, svojemu velikemu svetemu in neutешenemu hrepenenju. Pela jo je dolenska revna zemlja iz dna svojega srcá. (Kuhar 1973: 34.)

Tematsko izhodišče je tudi lokalna zgodovina, ki je v teh krajih vezana na mučne in nasilne pretekle čase krvavo zatrtih kmečkih puntov, brezpogojno cerkveno desetino, vinsko desetino ipd. Silno trpljenje domačinov je v sodobnejšem času privedlo do skrajnosti, da pred drugo svetovno vojno predstavlja Hitlerjeva ekspanzija celo dobre obete za tamkajšnje reveže in novo upanje, kar avtorjev metaliterarni komentar kot nagovor bralca na neki način opravičuje z revščino in bedo ljudi, v kateri živijo že od davne preteklosti:

Vzkliki 'Heil Hitler', ki ti danes zvenijo nasproti, so tuji in nerazumljivi in te navdihujejo z bridko mislijo, da je ljudstvo teh krajev pozabilo nase, se izneverilo samo sebi. Če si pa nekaj tednov preživel na Brezovcu, na Selu, na Trščini ali na Blečvrhu, spoznaš, da so to vzkliki obupa, da je to le jok bolečine, da je to le odmev biča, ki že desetletja in stoletja pada po plečih tega ljudstva (prav tam: 63).

Naslednje snovno-tematsko in idejno izhodišče, ki kot besedilni fikcijski signal kaže na avtotematskost, so težke socialne okoliščine, ki so bile na Dolenjskem v času avtorjevega bivanja tam izrazito težke in so vplivale na razvejanost tega tematskega območja: od nasilja do ljudi, ki največkrat izvira iz alkoholizma in revščine, kar poraja sovraštvo (izpostavljeno je zlasti družinsko nasilje) do žene, moža, otrok, drugih družinskih članov, zatem posvetnih in cerkvenih oblastnikov do revnih kmetov; pogosto je izpostavljeno tudi nasilje nad nemočnimi živalmi (npr. pretepanje krav, preganjanje živali), kar vse predstavlja Vorančeve razpoznavne teme ali tudi motive. V tem besedilu se socialna tematika povezuje še z ekološko (npr. avtorjevo kritično stališče do izpustov iz dimnika usnjarne v Mokronogu (prav tam: 30)) in motivom prostitucije v kraju Sela, kjer je delovala tako imenovana »dobrotnica«, da je lahko sama preživela troje otrok (prav tam: 61). Pogosto snovno-tematsko izhodišče je tudi narava, ki je v tem besedilu predstavljena kot dokaj neokrnjena, pomirjujoča, vendar je prava antiteza žalostnemu uboštvu dolenjskih ljudi:

Toda nikjer v naši domovini, ne v Halozah, ne na Krasu, ne v mežiških globačah na Koroškem in ne v revirjih trboveljskih premogokopov nisem našel take vnebovpijoče revščine, take gospodarske zaostalosti kakor v tem kotu naše dežele (prav tam: 68).

Kratki potopisni besedili *Gospovetsko polje* in *Od Mokronoga do Pijane gore* sta, kakor vsa druga besedila v zbirki *Od Kotelj do Belih vod*, po strukturi literarna potopisa. V teh besedilih so sicer prisotni različni narativni postopki in retorična narava podanih realnih dejstev (s pomočjo opisov, dialogov, retoričnih sredstev in figur, karakterizacije oseb, vnašanja dramatičnosti, liričnosti, humorja ali ironije ipd.), vendar se zaradi prevladujočih estetskih znakov ter besedilnih fikcijskih signalov, kakor so fiktivni dialogi, monologi in različni tipi pripovedovalcev v vloženi pripovedih, medbesedilno navezovanje na folklorno izročilo, avtocitytost in avtotematskost, hkrati približujeta pripovedni prozi. Podobno so v tej zbirki oblikovana še besedila *Nebeški sejem*, *Ob versajskih plotovih* in *Od Kotelj do Belih vod*.

Vorančeva zbirka *Borba na tujih tleh*

Natančnejše branje zbirke *Borba na tujih tleh* s podnaslovom *Evropski potopisi* iz leta 1946, v kateri so objavljena kratka potopisna besedila (prvotno reportažni zapisi) *V petem nadstropju*, *Semenj belih ljudi*, *Pankrac*, *Na mrtvi točki*, *Mrzla dežela – topla srca*, *Pariz*, *V deželi modernih čudežev*, *Bolgarka*, je pokazalo, da v večini tekstov prevladuje dokumentarna naravnost s subjektivno prisotnostjo avtorja, ki služi predvsem informiranju, v ospredju so reference na socialno in politično življenje, reprezentacija časa, oziroma kronotop potovanja po različnih evropskih deželah.

Zelo opazno je avtobiografsko ozadje teh potopisnih besedil, kakor že v zbirki *Od Kotelj do Belih vod*: Voranc je kot aktivist pri rdeči sindikalni internacionali postal kmalu politični emigrant, po letu 1932 celo član emigrantskega političnega vodstva KPJ. Rdeča pomoč (mednarodna organizacija za pomoč preganjanim komunistom) je pomagala posameznikom z dvajsetimi šilingi na teden, s stanovanji pri delavskih družinah, s kartami za javni prevoz ipd. Na jesen 1930 se je Voranc najprej umaknil na Dunaj, zatem je že po treh mesecih odpotoval v Berlin, a se je spotoma za teden dni ustavil še v Pragi, kar je opisal v besedilu *Pankrac* 1946. leta. Iz domačega okolja je tako prešel v mednarodno delovanje, o čemer na telegrafski način poroča v svojem življenjepisu:

1. 3. 1931 odšel v Berlin, kjer vstopil kot instruktor za kmečko delo pri Europäisches Bauernkomitee. Pri komiteju delal vse do konca leta 1932 in sicer kot instruktor pri KP Romunije, Bolgarije, Grčije, Francije, Norveške, kjer organiziral in vodil štrajke poljedelskih delavcev itd. (Druškovič 1973: 624.)

Voranc si je na teh svojih poteh prizadeval delovati predvsem v območju kmečkih aktivnosti in zavzemal se je tudi za pravice gozdnih delavcev. Ker je delal v okviru organizacije, tesno povezane s Kominternom, je moral svoje delo skrivati, saj je tovrstno dejavnost policijsko in kazensko preganjala večina evropskih držav (prav tam: 622–626).

V tej zbirki so zbrana kratka potopisna besedila z različnih evropskih dežel in mest, ki so v besedilih *V petem nadstropju* – Pariz, *Semenj belih ljudi* – Orleans, *Pankrac* – Praga, *Na mrtvi točki* – Avstrija in Češka, *Mrzla dežela – topla srca* – Norveška in Oslo, *Pariz* – Francija, *V deželi modernih čudežev* – Romunija, v pripovedi *Bolgarka* – Bolgarija. Vsa navedena potopisna besedila v tej zbirki so pisana v poudarjeno dokumentarnem slogu z avtobiografskim in spominskim ozadjem, v posameznih delih besedil pa so prisotni različni narativni postopki in retorično podana realna dejstva z izpostavljenostjo estetsko funkcijo kakor tudi posamezni fikcijski signali, kar te tekste umešča med literarne potopise. Na primer v besedilu *Pariz*, ki opisuje mesto, v katerem se je Voranc zadrževal poleti leta 1939, se pojavljajo določena stilna in retorična sredstva v obliki različnih fiktivnih dialogov, vpletanja humorja, opisov mesta, življenjskega sloga in značaja pariških meščanov, v katerih je prisotna tudi ironija:

Francoska revolucija je skovala iz meščanskih pokolenj svojevrsten tip človeka; odlikuje ga malomarnost, konservativnost in naravnost fatalistična brezbriznost do vsega, kar ni življenjsko važno za njegov obstoj. Za vse drugo Parižanu ni nič mar, vse drugo mu je kratko malo »merde« ... govno. (Kuhar 1973: 330.)

V opisu začetka druge svetovne vojne pa se pojavita metafora »smrad vojne« in metonimija: »Pariz je drhtel v grozotnem pričakovanju dogodkov« (prav tam: 340). V besedilu so prikazane socialne in politične okoliščine v Parizu tik pred izbruhom druge svetovne vojne, kar se povezuje s problematiko skritega kapitalizma in »kulta denarja« v tem francoskem mestu, z vidikom »javne morale« in prostitucije, kulture, cerkve, zapostavljene družbene vloge žensk in nenazadnje barantanja s človeškim blagom: »Kdo ve za število naših služkinj, ki jim niso podaljšali potnega lista ter so se morale vrniti v domovino, ko so na vsem lepem zanosile« (prav tam: 335).

Naslednji primer je besedilo *Pankrac*, ki referira na avtorjevo izkušnjo v češkem zaporu, pri čemer gre v glavnem za prvoosebno avtorsko izpoved o eni izmed številnih Vorančevih postaj na poti v emigracijo. Ob tem se ta literarni potopis približuje pripovedni prozi zlasti znotraj vloženi pripovedi zaradi prevlade estetskih znakov (kot značilnosti fikcijskega besedila) in besedilnih fikcijskih signalov. Dokumentarnosti in mestoma zgodovinskemu diskurzu se namreč zelo pogosto pridružujejo pripovedi zapornikov s fiktivnimi izpovednimi monologi ali dialogi, in sicer v dveh čeških zaporih, v »Bartelemejski ulici« in Pankracu. Nekateri izpovedi zapornikov preraščajo v obliko vloženi pripovedi različnih tipov pripovedovalcev, v katerih je vzpostavljena razlika med avtorjem in pripovedovalcem, pojavljajo se nereferenčne osebe ter avtotematskost v prikazovanju trpljenja predvsem »malega človeka«, prikrajšanega za osnovno dostojanstvo, kar vse predstavlja prevladujoče besedilne fikcijske signale v tem besedilu. V ospredju je tako retorična narava podanih realnih dejstev kot tudi narativni postopki, predvsem v opisih bednih zaporniških celic in jetniškega življenja, na trenutke nevzdržnega (npr. v prizorih nočnih napadov požrešnih stenic v »Bartelemejski ulici« ali neznosnega smradu ob čiščenju greznic v Pankracu), vendar večno v pričakovanju nečesa novega, odrešujočega. V pripovednih vložkih se večkrat izoblikujejo posebni liki, na primer morilec, samomorilec, prostitutka oziroma travestit, goljuf, žepar, razbojnik, postopač, kakor jih prvoosebni avtorski pripovedovalec največkrat tudi sam poimenuje. Pojavi se še stereotip Žida, s tipičnimi značilnostmi sebičneža, humorne in ironične sekvence, ob koncu pripovedi pa v obliki metaliterarnega komentarja ironična obsodba lažne morale in človekoljubnosti:

Takšne so bile posledice boja češkega Rdečega križa proti troimenskemu zlu v kaznilnicah.⁸ V imenu človekoljubnega boja za izboljšanje jetniškega življenja je zavladal po čeških ječah strahoten režim lakote, okovov, temnic, klofut, strasti, zavisti, sovraštva, jetike, skrofuloze, skorbuta, režim počasnega, mučnega umiranja. (Kuhar 1973: 255.)

⁸ »Tobak ... Nikotin ... Tuberkuloza ...« (Kuhar 1973: 255).

Zadnje objavljeno kratko potopisno besedilo v zbirki je *Bolgarka*, v katerem se prav tako pojavljata prvoosebni avtorski pripovedovalec in avtobiografski snovni okvir, oblikovno pa kaže na izrazito tridelno strukturo: zasnova potovanja čez Donavo iz Romunije na bolgarsko stran s čolnom, zaplet zaradi preteče nevarnosti ledenih plošč, ki ogrozijo življenje potnikov na čolnu, in razplet s srečnim pristankom na drugi strani reke. Še veliko bolj kot besedilo *Pankrac* – besedilo *Bolgarka* skoraj v celoti prehaja v pripovedno prozo, kar je posledica predvsem prevlade estetske funkcije nad sporočilno, torej estetskih znakov ter številnih besedilnih fiksijskih signalov, kar je najbolj vidno v opisih narave in dogajanja, zlasti borbe čolnarjev z vodo, v katerih prevladuje dramatičnost, pojavljajo se posebitve in druge retorične figure, na primer: »V strugi je neprestano pokalo in lomastilo, led se je zoperstavljal toku, se nagnetel, spet razrušil in lomastil dalje« (Kuhar 1973: 381). Opisi oseb so kratki in jedrnat, najbolj pa izstopa karakterizacija ženskega lika – Bolgarke, ki je bila pobudnica nevarnega prehoda s čolnom (namesto z ladjo) čez reko in je ves čas ohranjala navidezno mirnost, saj se je na vsak način želela čim prej vrniti k sinu. Ta glavni ženski lik je zasnovan avtocitatno in avtotematsko, saj se Voranc z njim sklicuje na svoja že napisana literarna dela, ki upovedujejo lik prvinske, močne in neustrašne ženske, samice, ki se bori za svoje otroke. Poleg Bolgarke tudi brodnik Romun in druge osebe v pripovedi predstavljajo nereferenčne osebe, dialogi med njimi so fiktivni, pojavljajo se medbesedilne navezave na folklorno oziroma literarno izročilo z večkratnimi omembami in vzkliki imena »Drakul«, zlasti proti koncu besedila, ki ima vseskozi sižejsko zgradbo ter novelistično strukturo.

Zaključek

Analiza kratkih potopisnih besedil, ki imajo v glavnem strukturo literarnih potopisov, v zbirkah *Od Kotelj do Belih vod* (1945) ter *Borba na tujih tleh* (1946) z vidika indikatorjev potopisne literature kaže na to, da gre v vseh besedilih za dokumentarno naravnost s subjektivno prisotnostjo avtorja (kot prvoosebnega avtorskega pripovedovalca), ki služi informiranju, v ospredju so reference na socialno in politično življenje, reprezentacija časa in prostora, zlasti v povezavi s kolektivno memorijo, avtobiografskim diskurzom ter avtorjevim kritičnim razmerjem do stvarnosti. Teksti obeh zbirk vsebujejo poleg teh značilnosti potopisa še druge njegove lastnosti v smislu različnih narativnih postopkov in retorične narave podanih realnih dejstev (s pomočjo opisov, dialogov, retoričnih figur, posredne in neposredne karakterizacije oseb, vnašanja dramatičnosti, lirčnosti, humorja, satiričnosti, groteske ali ironije ipd.). V teh besedilih so tako (bolj ali manj) prisotne posamezne estetske prvine kot znaki fikcije ter besedilni fiksijski signali (npr. fiktivni dialogi in monologi, medbesedilne figure, nereferenčnost oseb, različni tipi pripovedovalcev, avtotematskost in avtocitatnost, sižejska zgradba), ki so odločilni, da se določena kratka potopisna besedila iz obeh zbirk približujejo pripovedni prozi oziroma prehajajo iz polliterarne v literarno zvrst. V zbirki *Od Kotelj do Belih vod* sta takšni besedili predvsem *Gospodsvetsko polje*

in *Od Mokronoga do Pijane gore*, vendar so podobno oblikovana še besedila *Nebeški sejem*, *Ob versajskih plotovih* in *Od Kotelj do Belih vod*. Natančnejše branje zbirke potopisnih besedil *Borba na tujih tleh* pa je pokazalo, da ustrežata značilnostim pripovedne proze predvsem dve besedili: deloma *Pankrac* in zlasti *Bolgarka*, v kateri prevladujejo estetski znaki in zgoraj naštetih besedilni fiksijski signali.

Viri in literatura

Amoia, Alba, Knapp, Bettina L. (ur.), 2006: *Great Women Travel Writers From 1750 to the Present*. New York, London: The Continuum International Publishing Group.

Bassnett, Susan, 2007: Travel Writing and Gender. Hulme, Peter, in Youngs, Tim (ur.): *The Cambridge Companion to Travel Writing*. New York: Cambridge University Press. 225–241.

Bošnjak, Blanka, 2008: Avtobiografskost sodobne slovenske kratke proze. *Jezik in slovstvo* 53/3–4. 37–52.

Campbell, MaryBaine, 2007: Travel Writing and its Theory. Hulme, Peter, in Youngs, Tim (ur.): *The Cambridge Companion to Travel Writing*. New York: Cambridge University Press. 261–278.

Čeh, Jožica, 2008: Med fikcijo in resničnostjo v avtobiografski prozi. *Jezik in slovstvo* 53/3–4. 23–36.

Druškovič, Drago (ur.), 1973: Opombe. *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Deveta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Druškovič, Drago, 1975: O potopisni zbirki *Od Kotelj do Belih vod*. Prežihov Voranc: *Od Kotelj do Belih vod*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor).

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1962: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: DZS.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1973: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Deveta knjiga*. Ljubljana: DZS.

Hulme, Peter, Youngs, Tim (ur.), 2007: *The Cambridge Companion to Travel Writing*. New York: Cambridge University Press.

Hulme, Peter, 2007: Travelling to Write (1940–2000). Hulme, Peter, in Youngs, Tim (ur.): *The Cambridge Companion to Travel Writing*. New York: Cambridge University Press. 87–101.

Koblar, France, 1955: *Josip Stritar. Popotna pisma. Zbrano delo. Šesta knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kos, Janko ... [et al.], 2009: *Literatura: leksikon*. 5. izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba. 319–320, 346–347, 364.

Kos, Milko, 1931: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji = Codices aetatis mediae manu scripti qui in Slovenia reperiuntur*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo.

Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc, 1975: *Od Kotelj do Belih vod*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor).

Pfister, Manfred, 1999: Robert Byron and the modernisation of travel writing. *Poetica: Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft* 31. 462–487.

Sterne, Laurence, 1986: *Sentimentalno potovanje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Šmitek, Zmago, 1988: Slovenska doživetja prostranstev. Poti do obzorja. *Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko*. Ljubljana: Borec. 377–422.